

HUKUK DEVLETİNE GİDEN YOLDA

BASAMAK TAŞLARI

ve

KAVRAMLARIMIZ

Av. Muharrem BALCI

İDEAL HUKUK KULÜBÜ

(Kahvaltılı Sohbet)

Süleymaniye - Darüzziyafe, 8 Kasım 2015

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

“Kurucular Kurulu’ndaki konuşmama BİSMİLLAH diyerek başladım. Bunu iki nedenle yaptım: Öncelikle, çok samimi bir biçimde Her Şeye Kadir Olan’a, bize yardım etmesi için dua ediyordum; ikinci olarak da o, dîni özgürlüğün bir simgesi ve rejime itaatsizliğin açık bir işaretiydi.”

ALİYA İZZETBEGOVIÇ

GİRİŞ

Konu başlığından da anlaşılacağı gibi bu tebliğimizde neredeyse tüm politikacıların diline pelesenk olmuş bir kavram ve olgu Hukuk Devletini, hukuk devletine ulaşabilmek için gerekli aşamaları inceleyeceğiz.

Her tür kavram ve olguyu, kendisini oluşturan nedenleri ve süreçleri ile birlikte incelemek, ‘onu tanımaya ve anlatabilmeye dava uygun olacaktır’ düşüncesiyle bu tebliğimizde de düşüncelerimizi örnekler ve referans metinler üzerinden anlatmaya çalışacağız.

Hukuk Devleti insanlar için düşünüldüğüne ve insanlar tarafından gerçekleştirileceğine göre konumuz aynı zamanda insan ve taşıdığı sorumluluklar olacaktır. O halde ilk olarak insanın sorumluluk referanslarına bakalım:

“Andolsun biz Ademoğlunu yücelttik; onları karada ve denizde (çeşitli araçlarla) taşıdık, temiz güzel şeylerden rızıklandırdık ve yarattıklarımızdan hepsinden üstün kıldık” (İsra-70)

“Şayet biz bu Kur’an’ı bir dağın üstüne indirmiş olsaydık, andolsun onu Allah korkusundan saygı ile baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün, İşte biz, belki düşünürler diye, insanlara böyle örnekler veririz” (59-Haşr-21)

Bu tebliğimizde, bir yönden Allah’ın bu apaçık emrine muhatap kıldığı ve en güçlü donanımla donatıldığı yaratık/insan olarak konumumuzu, birer hukukçu adayları olarak da hukuk devleti söylemi ve olgusu karşısında karşısındaki duruşumuzu değerlendireceğiz. Her zaman olduğu gibi, değerlendirmelerimizi, düşünce ve pratiğimize temel teşkil eden Hak – Adalet – Özgürlük – Meşruiyet kavramlarını analiz ederek sürdüreceğiz. Ancak kavramsal analiz yapmadan önce hukuk devletine giden yolun basamaklarını inceleyelim.

HUKUK DEVLETİNE GİDEN YOLDA BASAMAK TAŞLARI

Takdir edilir ki, her olay kendi münbit arazisi içinde ve doğal şartlarında değerlendirilmelidir. Devletler toplumlar için vardır, toplumlar devletler için oluşturulmamıştır. O halde hukuk devleti söz konusu olunca bu devletin oluşturan bir toplumdan bahsetmek gerekir. Konu hukuk devleti olduğunda da bu toplumun bir hukuk toplumu olması izahtan varestedir.

Hukuk toplumu, hukukun kılcal damarlara kadar yayıldığı, yaygınlaştırıldığı toplum yapısını ifade eder. Bir başka deyişle, en azından hukuk güvenliğine ulaşmış toplumu hukuk toplumu olarak da ifade edebiliriz.

Hukukun yaygınlaştırılması, hukuk bilgisinin asgari düzeyde bilindiği, yani hukuk bilgisinin topluma ulaştığı, insanların hak ve ödevlerini (lehinde ve aleyhinde olanları bilme= fıkıh) asgari düzeyde bilebildiği bir toplum yapısından bahsediyoruz. Böyle bir topluma da bilgi toplumu adı veriyoruz.

Bilginin insanlara ve kılcal damarlara kadar ulaşabilmesi, sağlıklı iletişim mekanizmalarına sahip olmaktan geçiyor. Bu sağlıklı mekanizmaların başında da insanlar arası iletişim (konuşabilme-tartışabilme-etkileşim), sonra da teknolojiyi en üst seviyede kullanabilme özelliği gelir. Sağlıklı iletişim mekanizmalarıyla birbirini bilgilendiren topluma da iletişim toplumu diyebiliriz.

O halde bir sıralama yaparsak;

Hukuk Devletinin oluşumu için bir Hukuk Toplumu,

Hukuk Toplununun oluşabilmesi için bir Bilgi Toplumu,

Bilgi Toplununun oluşabilmesi için bir İletişim Toplumuna ihtiyacımız olacak demektir.

İLETİŞİM TOPLUMU

BİLGİ TOPLUMU

HUKUK TOPLUMU

HUKUK DEVLETİ

Şimdi bunları birbiriyle ilişkileri çerçevesinde ikişerli olarak sırasıyla inceleyelim.

İLETİŞİM/BİLGİ TOPLUMU

Bilgi toplumu konu edinildiğinde iki tür ilgiliden bahsetmek mümkündür.

- Birincisi, bilgi toplumu imkânlarını (teknolojik her türlü aracı) insanların fişlemek ve teknolojiyi hürriyetlerin kısıtlanmasında araç olarak kullanmak isteyen devlet aygıtı ve bu aygıttan haksız bir şekilde beslenenler;
- İkincisi, bilgi toplumunun imkânları olan teknolojiyi, hukukun kitlelere tanıtılması ve benimsetilmesi (hukukun yaygınlaştırılması) faaliyetinde kullananlar veya kullanması gerekenler.

‘İletişim toplumu’na ve ‘bilgi toplumu’na ulaşabilmek; bilgiyi ve teknolojiyi, bireyin ve toplumun özgürlüklerini geliştirmede, mutlu ve yaradılış esprisine uygun bir yaşam tarzı elde edilmesinde araç kılabilmekle mümkün olacaktır. Aksi halde, bilgi ve teknoloji ve bunların bileşiminden oluşturulan kavramlar, kendi ellerimizle imal ettiğimiz zincirli ve tutsak bir yaşam için birer araç olacaktır.

Bilgi toplumu, bilginin en üst seviyede kitlelere ulaştırılabildiği bir toplum yapısını ifade eder. Yapılacak iş, yeni kuşağa –teknolojinin imkânlarını en üst düzeyde kullanabilecek genç insanlara– uygun heyecan ve bilgi birikimi ve tarihi gerçekliğin ışığında bir gelecek tasavvuru sunabilmektir. Bunun için de, önce genç kuşaklara bu nimetleri sunabilecek çağdaşımız olan ‘*olgun birikimi*’ uyararak başlamak gerekecektir.

Kendisine bu tecrübî birikim kazandırılmış günümüz kuşağının, özellikle hukuk adına 1980 sonrası yaşanan olumsuzluklardan ders alarak, her fırsatta aktarmaya çalıştığımız ‘hukuk mantığını’ olgunlaştırmasına ve berraklaştırmasına da yardımcı olunmalıdır.¹ Aynı şekilde, bu olumsuzluklara rağmen yoluna devam etmiş bir avuç insanın 1990’larla birlikte oluşturmaya çalıştığı sivil önceliklerin, sayısal ve keyfiyet itibariyle artırılması, içinde bulunulan yapıların aşılıp, geniş çevreleri kuşatacak fikri ve pratik sonuçlara ulaşılması gerekmektedir. Bu iş bu toplumda ve bu toplum için, toplumu iletişim/bilgi toplumu haline getirmek için yapılacaktır.

Ancak, özellikle son yıllarda bu kuşağın gözleri önünde toplumun öncüleri olabilecek kesimlerin aralarında ‘*logar edebiyatı*’ ile iletişim kurmaya çalıştıklarını da üzülerken görmekteyiz.

Bir başka tehlike de, bu toplumun öncüleri olabilecek kişilerin toplum katmanlarına, kesimlerine ‘*ayrımıcılık*’ ve ‘*nefret*’ dili / söylemi ile hitap etmeleridir. Hiç arzu edilmez ki, yakın bir gelecekte toplum kesimleri, hatta bireyleri arasında bir nefret dili yaygınlaşsın ve toplum iletişim toplumu yerine bir ‘*nefret toplumu*’na dönüşsün. Ancak maalesef nefret dilinin nefret ve ayrımcılık tohumlarını ektiğini gözlemlemekteyiz. Ceza hukukuna paralel olarak TCK’da nefret suçlarının müstakil başlık altında toplanamamasının altında yatan nedenlerden birinin de politikacıların ve aydınların ‘*nefret dili*’nden kurtulabilmeleri konusunda henüz kendilerini alıştıramadıkları ve umutlu olamadıklarıdır.

¹ M. BALCI, “*Hukuk Mantığı*”, BİRİKİMLER –I-

Ayrıca Bkz: HUKUK MANTIĞI, <http://www.muhammedbalci.com/yayinlar/tebligler/47.pdf>

HUKUK TOPLUMU/HUKUK DEVLETİ

Bilgi toplumunun, bilginin en üst seviyede kitlelere ulaştırılabildiği bir toplum yapısını ifade ettiğini tespit etmiştik. Bilginin ulaştırılabileceği zemin ise, her türlü teknolojik imkânın kullanılabilirdiği, bu imkânları kullanmanın en temel hak olduğu bilincine varmış, bunun kurallarını en akılcı bir biçimde belirlemiş toplum olabilecektir. Herkesin kolayca ulaşabileceği hukuk kuralları, fitrata ve evrensel² değerlere aykırı olmayan ve etkili bir biçimde herkese eşit uygulanabilen bir hukuk düzeni, ancak bu düzenin gerektirdiği tüm koşulları öngörebilen bir toplum içinde gerçekleştirilebilir. Böyle bir toplumda hukuk, **‘karmaşksız’, ‘uyulabilen’** ve **‘etkili’**dir. İşte bu topluma **‘hukuk toplumu’** adı verilebilir.

Bilhassa son yıllarda, herkesin, iştiyakla ve defalarca üzerine vurgu yaptığı hukuk devleti de yine, yukarıda vasıflandırmaya çalıştığımız bir toplum içinde, yani hukuk toplumu içinde mümkün olabilir. Diğer bir deyişle;

- hukuka inanmış kişi veya kurumların çoğunluğunu oluşturmadığı;
- yönetimi seçilmişlere değil de, yönetme erkini gasp eden atanmışlara devreden, veya
- kimi, neden, ne surette, hangi özellikleri dolayısıyla seçmiş olduğunu bilmeden, tek kişinin iki dudağı arasına sıkışmış,
- tüm bu özellikleri dolayısıyla hukuk toplumu evresine ulaşamamış kitleler yığınının, hukuk devletine ulaşabilmesi mümkün olmayacaktır.³

Hukuk toplumu ve hukuk devleti, birey-toplum-devlet ilişkilerinde belirli kaidelere dayanan bir sosyal yapıyı ifade etmektedir. Bu sosyal yapı içinde, yetkilerin kullanımı yönünden **‘kuvvetler ayrılığı’**, temel hak ve özgürlükler yönünden **‘ilahî ve tabii hukuk ilkeleri ile evrensel değerler’**, pozitif hukuk yönünden de tarih boyunca oluşturulmuş ve bir kısmı az da olsa mevzuata yansımış **‘hukukun genel ilkeleri’** önemli yer tutmaktadır. Ayrıca bu değerler ve ilkeler hukuk sistemlerinin olmazsa olmazları haline gelmiştir. Bütün bu ilkeler, ahlaki değerler üzerinde birleşmiş, her türlü bilgi gibi, hukuk bilgisini ve uygulamasını da, insan gerçeğinden hareketle sistemleştirebilen hukuk toplumu tarafından gerçekleştirilebilir. Aksi bir hal ise, bu gün içinde bulunduğumuz kargaşa ortamı demektir ki, buna hukuk toplumu denemeyeceği gibi, bu toplumun kurallarını belirleyen aygıtta da hukuk devleti denemeyecektir.

O halde, İletişim toplumu, bilgi toplumu, hukuk toplumu ve hukuk devleti sürecinde teorik ve pratik olarak bu süreci yürütmede olmazsa olmaz kavramlar üzerinde durmak gerekiyor.

İnsanlar **düşünce** ve **eylem** planında farklı özellikler gösterirler ve farklı amaçlara yönelebilirler. Bu farklılıklar, insanların yöneldiği bazı **‘ide’**lerle, sosyal hayatta olup bitenlerin **‘farklılığını’**, hatta **‘çeli-**

² Burada “evrensel” ve “küresel” kavramlarına açıklık getirmek gereklidir. **‘Evrensel değerler’**: Bir çıkış yeri bilinmeyen, dolayısıyla birilerine aidiyeti bulunmayan, insanlığın ortak değerleridir. **‘Küresel değerler’**: Birilerinin etiketini taşıyan değerlerdir. **‘Küresellik’**: Birilerine ait değerlerin yer küresi boyutunda yaygınlaşmasıdır.(...) Küresel değerler, başkası bundan ne derece yararlanırsa yararlınsın sahibinin çıkarını taşır, öncelikle onun düzeninin işlerliğini sağlar. Söz gelimi bir Batı değeri olarak demokrasi”. Bkz: Mustafa AYDIN, *“Yoğunluğu Azaltılmış İslâm”*.

³ “Hukuk Devleti konusunda söylenmesi gereken asıl husus, tüm bu anayasal ilke, kurum ve güvencelerin bilinçli hukukçular ve yurttaşların bulunmadığı toplumlarda hiç bir anlam ifade etmeyeceğidir.” Bkz.: İl Han ÖZAY, *“Devlet İdarî Rejim ve Yargısal Korunma”*, s. 42.

şikliğini” de ortaya koyar. Örneğin, adalet idesi, sosyal ihtiyaçlara ve toplumda yararlı görülebilen her olguya aynen tekabül etmeyebilir. Toplumda pratik ihtiyaçlardan kaynaklanan sorunlara bulunan çözümler, adalet idesine ters düşebilir. Dolayısıyla insanın bu ilişkileri ve sonuçlarını düzenleme ihtiyacı, bu ilişkileri biçimlendirme ve bu ilişkilere görünür ve algılanabilir bir düzen vermeyi hedefleyen *“normları”* da ortaya çıkarmıştır. Bu normlara da ancak temel kavramlar üzerinden ulaşabilmek mümkündür.

KAVRAMLARIMIZ

HAK – HUKUK

Hakk, lügat itibariyle asıl olan, sabit olan, doğru olan, adalet, herkesin meşru iktidarı, bir şey üzerinde malikiyet, emek, pay ve din gibi anlamlara sahiptir ve bütün bu anlamlar insanla ilişkilidir. Ayrıca, hakkın yukarıda verdiğimiz anlamları *‘kesinlik’*, *‘doğruluk’* ve *‘genellik’* içerir. Bir başka ifadeyle insandan insana değişmesi mümkün olmayan, herkes tarafından benimsenen, kabul edilen bir kavramdan bahsetmekteyiz.

Bununla birlikte, hakların ve yükümlülüklerin, belli bir düzen içinde insanlara sunulması ve yaptırımlarla korunmaya alınması, bir sistemi ortaya koymaktadır ki buna bazen **hukuk**, bazen de **hukuk sistemi** denilir.

O halde hukuku tanımlarsak: *“Hukuk: İnsanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca (adalete) yönlendiren normlar bütünüdür”* diyebiliriz. Ancak insanlık, bir arada yaşamaya başladıktan ve bu yaşam için bazı kurallar belirledikten, bir başka deyişle hukuku oluşturduktan bu tarafa, *“var olan hukuk – olması gereken”* hukuk ayırımını yaşamaktadır.

İnsan, doğuştan belirlenmiş hak ve özgürlüklere sahip olan bir varlıktır. Aynı zamanda toplumsal özelliği olan varlıktır. İlahi olmayan hukuk sistemlerinde insan ‘birey’ ve ‘kişi / kişilik’ olarak iki ayrı yönüyle değerlendirilmektedir.

İnsanı birey veya kişi olarak iki ayrı şekilde değerlendirmek, Batılı Hukuk Öğretilerinde iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. Birincisi, insanı (bireyi) temele alan *‘Tabii Hukuk’* görüşü, ikincisi insanı, toplumun bir parçası ve toplum tarafından belirlenen bir değer (kişi) olarak kabul eden *‘Kişisel Haklar’* görüşü.

*‘Tabii Hukuk Öğretisi’*ne göre; birey hak sahibidir ve özgürdür. Özgürlüğü hak sahipliğinden de önce gelir ve doğuştandır. O halde bireyin hak sahipliği tanınmalı, özgürlük durumu hukuksal forma kavuşturulmalıdır.⁴ Bu görüş, tarih boyunca var olagelmış, fakat uygulama alanını çok zor bulabilmiştir. Fransız Devrimi ile *‘Tabii Hukuk Öğretisi’*nin toplumlara olanca gücüyle yayıldığı ve etkili olduğu⁵ ileri sürülse de, topluma hâkim olan burjuva sınıfının haklarının teminat altına alınmasıyla bu etki ortadan kaldırılmış, Fransız Devrimi’nin göz boyayıcılığı, insanı bir “kişi” olarak tanımlamakla son bulmuştur.

⁴ M. Semih GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s.315.

⁵ İlhan F. AKIN, *Temel Hak Ve Özgürlükler*,s.109.

Günümüz Pozitivist Hukukunu doğuran ve geliştiren *Kişisel Haklar Öğretisi*'ne göre ise, insan sadece birey değil, toplumun da bir parçası, üyesidir. Hakları ve yükümlülükleri, ilişkide olduğu toplum içinde ve toplum tarafından belirlenir. Bir başka ifadeyle insanların hakları, ödevlerinin karşılığı olarak tanımlanır.

Tarihi seyir içerisinde, hakların toplum/devlet imkânları ile sınırlı olabileceği yaklaşımını ihtiva eden kişisel bakış açısı, zamanla daha ileri gitmiş, birbirine zıt düzenlemeler ve birbiriyle çelişkili uygulamalarla, hak ve hürriyetlerin çok kolay kısıtlanabileceği hukuk dışı düzenlemelere 'meşruiyet kazandırmaya' yaramıştır.

Pozitivist bir öğretiyi olan Kişisel Haklar görüşü, tabii haklar kavramına hayat hakkı tanımamış, ancak onun yerini alacak yapıcı bir düşünce ortaya atamamış, özgürlüğün kökünü sadece iktidarda görmekle, aslında özgürlükler bakımından tehlikeli olabilecek bir yola sapmıştır.⁶ Buna karşılık insanların fitratında yaşayan Tabii Hukuk, devletlerce yeterince benimsenmemiş, fakat insanın düşünmeye başlamasından bu yana kişiliğinde saklanmış ve geliştirilmiştir.⁷

Başlangıçta,

"insanların birey olarak yaşayabilmeleri veya toplumdışı kalabilmeleri mümkün olamayacağından, toplumun kurallarına uymak zorunda oldukları"

görüşünden yola çıkılarak günümüzde,

"Toplumun kurallarını, temsilcisi olan devlet düzenler ve dolayısıyla insanların temel hak ve hürriyetleri, devletin kendilerine yüklediği yükümlülüklerin karşılığı olarak tanıdığı kadardır"

anlayışına gelinmiştir.

Hakların birtakım ödevler karşılığında tanınabileceği/tanımlanabileceği anlayışında, özgürlüklerin gerçek anlamda varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu yaklaşım sonucunda kılık-kıyafetten özel hayata, siyasî haklardan medenî hayata kadar tüm alanlar devletin düzenleme sahasına girmiştir.

Aynı şekilde hak ve ödevlerin neler olduğu ve uygulamanın nasıl olması gerektiğini belirlemeyi, '**salt insanın özgürlük alanı içinde**' saymak da, insanın toplumsallığına aykırı bir anlayıştır. İnsan doğasında var olan bencilliğin ön plana çıkabileceği izahtan varestedir.

Vasatı Önceleyen İslâm Algısı

Her yönüyle olduğu gibi, bu konuda da vasatı önceleyen "*İslâm Algısı*" Kur'an'ı Kerim'in birçok yerinde örneklemeler yoluyla ilkeleri belirlemiş ve insanoğluna birey olarak gerçek değerini verirken, toplumsallığın da yara almamasını, aksine onurlu bir toplum yapısını işaret etmiştir.

⁶ İlhan AKIN, a.g.e., s.113

⁷ Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, s. 7.

Kur'an'ı Kerim'de Kalem Suresinde hak ve ödevlerle ilgili öngörü, yukarıdaki iki farklı anlayışı insan fitratına uygun şekilde ortaya konulmaktadır. Burada;

- hakların tamamen bireyin kendisine bağlı ve kullanımına açık olduğunu,
- herhangi bir zorlamanın olmadığını,
- salt insanın özgürlük alanı içinde bulunduğunu,
- ancak hakkı yaratan, tanımlayan ve bahşedenin iradesi doğrultusunda kullanılması halinde istenilen sonuca ulaşabileceğini,
- gerçekten insanların onur içinde yaşamalarına ilişkin ister etik ister ahlaki densin, fakat insaniliği ve toplumsallığı inkâr edilemeyecek ilkeler konulduğunu

görmekteyiz.

"Biz onlara da belâ verdik, bahçe sahiplerine verdiğimiz gibi. Hani onlar sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. İstisna da etmiyorlardı ("inşaallah" demiyorlardı). Fakat onlar uyurken dolaşıcı bir belâ onu sardı da, Bahçe simsiyah kesiliverdi. Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler: "Haydi, devşirecekseniz erkenden ekininize gidin" diye. Derken fırladılar, aralarında fısıldaşıyorlardı. "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın" diyorlardı. (Zanlarınca yoksulları) engellemeye güçleri yeterek erkenden gittiler. Fakat bahçeyi gördüklerinde: "Biz herhalde yanlış gelmişiz" dediler. "Yok, biz mahrum edilmişiz." (dediler). İçlerinde en makul olanı şöyle dedi: "Ben size Rabbinizi tesbih etsenize dememiş miydim?" "Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zalimler imişiz." (dediler). Ardından suçu birbirlerine yüklemeye başladılar. Yazıklar olsun bize, dediler, biz azgınlarımızız. Ola ki Rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimize yönelir, ondan umarız. (...) Öyle ya, teslimiyet gösterenleri suçlular gibi tutar mıyız hiç? Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz? Yoksa size ait bir kitap var da onda mı okuyorsunuz? O kitapta, "beğendiğiniz her şey sizindir" diye mi yazılı? Yoksa "ne hükmederseniz mutlaka sizindir" diye sizin lehinize olarak tarafımızdan verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?" 68/17-40.

Burada, insanın üç ayrı fakat birbirinden ayrılması mümkün olmayan ilişkisinden bahsetmeliyiz. İnsanın insanla, insanın tabiatla ve insanın Allah ile ilişkisi. Az ileride bu konuya değineceğiz.

ADALET

Adalet lügatte, doğrudan ayrılmama, haktan yana olma, hakkı yerine getirme ve hakkı gözetme anlamındadır. Bu anlamda yaratıcının tüm insanlara bir emri ve yaradılışın bir gayesi olması nedeniyle vazgeçilemez ve değişmezdir. Adaletin iki önemli boyutu/unsuru olduğu kabul edilir.

Birincisi 'eşitlik adaleti/izonomi/hak eşitliği' dir. İnsanlık değerinde, insanlık onurunda, insan haklarında, hukuk sisteminin gereklerinin yerine getirilmesinde mutlak eşitlik anlamındadır. Bir bakıma herkesi eşit görmek, birini diğerine üstün saymamak, yaradılışlarına eşit ve tarafsız kalmak ve öylece davranmak. Adaletin bu önemli hak eşitliği unsuru, insan haklarında hiçbir şekilde dil, din, cins, ırk farkı gözetilmeksizin, eşitlik ilkesinin ihlal edilmemesini içerir.

*İkincisi ‘oran adaleti/kıst/equity’*dir. İnsanlara emeklerinin karşılıkları (ücret/ödül) veya eylemlerinin karşılıklarının (beraet/ceza) verilmesinde, kamu görevlerinin dağıtımında ehliyet ve liyakatlerine göre eşit davranmayı içerir. Adaletin bu iki unsurunun bir arada, biri olmazsa diğeri olmaz şekilde tatbik edilmesi gereklidir. Aksi halde adalete uyulmak yerine zulmedilmiş olur.

Bu yönüyle, yani eşitlik ve oranlılık ilkeleri doğrultusunda bakıldığında, adaletin;

- temelde göreceli ve değişken olmadığı gibi anayasalarda belirlenmeye ve kısıtlanmaya çalışıldığı şekliyle sadece sosyal haklara indirgenebilecek bir yönü de olmadığı,
- aksine tüm insanlığın birlikte sahiplenmesi gereken ve mutlak hak eşitliği ve oranlılığı bağlamında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile gerçekleşebilen yönü olduğu

açıkça görülür.

Adalet Duygusu/Arayışı

Adalet, teorik anlamda sadece belirli içerikli ilkelerin etkili kılınması değil, fakat belirli bir “*isteme*”dir: değişik ve değişken, ama belirli nitelikte olan düzenleri oluşturan bir koşullar zincirini sürekli gerçekleştirmeyi isteme. Bu belirli nitelikteki düzenler, insan haklarına dayanılarak ve insan haklarından türetilen ilkelerin belirlediği toplumsal-siyasi ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir.⁸

Adalet *nesnel (objektif)* ve *öznel (subjektif)* olarak iki değişik anlamda kullanılır. Adalet, bir yandan erdem anlamında kişisel bir özelliği ve duyguyu (relativist/görecelik anlamında değil, M. Balcı) ifade ederken; diğer yandan -hukukun tanımladığı varlık anlamında- ‘kişi’lerin ilişki biçiminin bir özelliğini de ifade etmektedir. Hukukun insanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca yönelik normlar bütünü olduğu kabul edildiğinde, hukuki değer olarak söz konusu adalet de, bu “*nesnel (objektif)*” anlamda adalet olmaktadır.⁹ Bu anlamıyla nesnel (objektif) adalet anlayışı pozitif hukukun öncelediği adalet anlayışıdır.

Tabii Hukuk Öğretisi, erdem anlamında kişisel özelliği işaretlediğinden, onun konusu kişisel anlamda, erdem anlamında “*subjektif adalet*”tir. Tabii hukuk, adaleti herkeste yaradılıştan var olan, fakat herkese ve her akla göre değişen adalet belirlemesiyle adaleti göreceli hale de getirmiştir.

Adaletin göreceli olarak algılanmasının sonucunda, kimileri için “*mevcut hukuk düzenini savunmak*” adalet, kimileri için de “*onu değiştirmek*” adalet olmaktadır. Özellikle de kurulu düzenin karmaşaya düşmesi ve eşitlik ilkesinin uygulamada başkalarının lehine sonuç vereceği kaygısı, bir başka ifadeyle kurulu düzenden esas payı alanların miras yoluyla sahip oldukları veya oluşturdukları ‘**statükoyu/kamu düzenini kaybetme endişesi**’, toplumun varlığının (birlik-beraberliğinin) ve sürekliliğinin (bölünmez bütünlüğünün) koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte adalet bu halde mevcut düzeni korumak ‘*ya sev ya terk et*’ anlamında bir hukuk mantığının ürünü olmaktadır.

Esasen hukuka aykırılığın, insanlık dışı uygulamalarla yine hukukun uygulayıcıları tarafından sürdürüldüğü veri olarak alındığında, insanların kurulu düzenlerle her zaman barışık olamayacağı bili-

¹⁰ Ioanna KUÇURADİ, “*Adalet Kavramı*”.

⁹ Vecdi ARAL, “*Hukuki Değer Olarak Adalet*”.

nir. Bu barışsızlık, adalet arayışı içindeki insanları, savunmaya, yetkin bir toplum düzenini aramaya sevk eder. İnsanlardaki bu arayış ve arzu, “*ide*” denilen zihni bir çaba ürününe dönüşür.

Bu ide niteliği iledir ki adalet, mevcut hukuk düzenlerinin kendisine uygun olup olmadığı açısından bir değer ve değerlendirme ölçüsü olur.¹⁰

Bu ide sayesinde,

“Hukukun insanlar için varolduğunu, insanların hukuk için yaratılmadığını” anlarız.

Burada ‘*temsili çoğunluk sistemi*’ uygulamasının adalete ulaşmada ve adaletin paylaştırılmasında ne derece adil olabileceği konusu da değerlendirilmelidir. Kur’an’daki Asr suresi, çoğunluk iradesi de olsa Allah’ın ayetlerinin (hükümlerinin) değiştirilemeyeceği gerçeğini, dolayısıyla çoğunluğun her zaman adil olamayabileceğini, gerçek adaletin, değişmezliği yönüyle evrensel hale gelmiş hukuk kurallarının uygulanmasında bulunduğunu ifade etmektedir. Çoğunluk sisteminin evrenselliği ise tartışmalıdır. Yeterli hukuk mantığına sahip olmayan çoğunluğun dünyayı nasıl yaşanmaz hale getirdiğine de tanık olmaktayız.

Hukuk mantığının adalet ile ilişkisi, bir bakıma, talep edilen normların toplumda belirleyici konuma nasıl geleceğini araştırma ve sonuçlandırma eylemidir. Adaletin bir özlemi aşip, gerçekleşen bir olgu olabilmesi için, bu duygunun sadece duyguda kalmasının önüne geçmek, **bir olguya dönüşmesinin mücadelesini vermek erdemine** sahip olunmalıdır.

Her ne kadar içinde yaşanılan toplumda adaletin gerçekten aranması erdemine ulaşılmadığı varsayılrsa da, **hiçbir erdem ulaşamaz olmadığı** inkâr edilemez bir gerçektir.

ÖZGÜRLÜK

Bir yazarımızın örneklemesine göre:

Yazar, meyveli bir ağaç ve bu meyveleri elde etmek isteyen hayvanlar düşünür. Bu hayvanların o meyveleri alabilmeleri için her birinin belli bir özelliği bulunmaktadır. Tırmanarak, uçarak, zıplayarak gibi. Bir kısmı da bu özellikleri olmadığından meyvelerin yere düşmesini bekleyeceklerdir. Hâlbuki insan kendisine verilen özellikler -ki öncelikle akıl yetisi- sayesinde bir çubuğun ucuna çengel takıp ulaşır ve meyveyi koparabilir. Bu özelliği ile insan, hayvanlar arasında herhangi bir hayvan olmaktan kurtulmuştur. Hatta başka seçenekleri de buldukça bu seçeneklerden hangisinin kendisine daha uygun olabildiğini tercih edebilecektir.¹¹

İşte diyor, insanın özgürlüğü de, belli bir amaca ulaşabilmek için birden çok yol düşünebilip yeri geldiğinde o yollar arasından “*kendisi için en uygun olanı seçebilme özgürlüğü*”dür. Böylece insan, amacına ulaşma yolunda bulabildiği seçeneklerin sayısı arttıkça özgürleşecek, özgürleştikçe de daha yetkin bir insan olabilecektir. Bunun için de bilgilenmek zorundadır. Yani “*bilgi edinme özgürlüğü ve zorunluluğu*” bulunmaktadır.

¹⁰ Vecdi ARAL, a.g.m.

¹¹ Vehbi HACIKADİROĞLU, “*Doğal Hukuk Sorunu*”

Ayrıca, özgürlüğü, işbirliğinin, yani toplumsal yaşamın sağladığı kabul edildiğinde, insanda kendisine bu özgürlüğü, dolayısıyla insanlığını sağlayan topluma karşı bir ödev bilincinin ortaya çıktığını kabul etmek de kolaylaşır, der. Gerekçe olarak da, buradaki ödevin Tanrıya karşı bir borç gibi metafizik (soyut) zorunluluktan değil, elindeki değerlerin bir bölümünün o değeri kendisine kazandırmış olan topluma geri verme gereği gibi somut bir borçluluk duygusundan kaynaklandığını, belirler.¹²

İnsan İlişkileri

Şimdi tüm bu özgürlük tanımları ve ‘etik’ ve ‘hukuk’ düzeni açıklamalarına karşın, yine bir örnek fikirden yola çıkarak düşüncemizi açıklayalım.

Özgürlüğün gerek tanımında gerekse izahında bizim için önemli olan, hak, adalet özgürlük, hukuk ve benzeri temel kavramların birer temel hak oldukları bilincinin ve bizatihi bu hakları bünyemize veren gücün belirlemelerinin asıl alınacağı inancıdır. Bu çerçevede Kur’an’ı Kerim’de Alak suretinde geçen **alak/alaka/aleka** kelimesi veya kavramı üzerinde fikir üretmeye çalışalım.

“O insanı bir alekadan yarattı”.96/2.

ALAK, ‘aleka’nın çoğuludur. Lügatte **alek maddesi, yapışıp ilişmek manasına** vaaz edilmiştir. Ve mutlak şekilde **ilişken ve yapışkan nesneye de denir.**

Tefsir bilginleri genel olarak, yaratılışın maddi yönünü göz önünde bulundurarak kan pıhtısının çoğulu anlamıyla yetinmişlerdir. Fakat Elmalılı Hamdi Yazır,

“Bir alakadan yahut sırf bir ilişikten bir insan yaratan ve mutlak surette yaratmak kendinin şanı olan Rabb’in hiç okumamış olan kimseyi de böyle bir emir ile elbette okutur. Onun için oku!” der.

Allah insanın maddi anlamda karşı cinsle fitrata uygun ilişkisi ve rahimde meydana gelen değişiklikler sonucu oluşumunu anlatırken, bizlere hayatımız içinde kazandırdığı sabık malumatımıza (bilgiye) intizaren de bir ilişkiler yumağı içinde var olduğumuzu hatırlatıyor.

Bu ilişkiler yumağı veya ağı bizim sosyal yönümüze vurgu yapmak içindir. Şayet aksi düşünülürse, yani sosyal ilişkinin anlatılmadığı söylenirse, o zaman alaka terimi yerine sadece nutfenin yapışması veya onu karşılayan bir ifade kullanılırdı. Fakat Kur’an’ın icazı böyle bir yorumu imkânsız kılar. Kur’an icazı, mucizeliği sayesinde bizi düşünce sınırlarımızı zorlayacak diyarlara taşır. İşte o diyarlar, bugün bizim ihtiyacımız olan gerçek toplumsallığın, insani ilişkilerin, beşeri münasebetin ve alçaktan yukarı yücelmenin, bu ilişkiler sayesinde yücelmenin zeminleridir. Özellikle de ‘oku’ emri, insanın ilişkiler ağının bilgilenmeyle ne kadar yakın olduğuna işaret ediyor.

Şimdi ayetin mefhumu muhalifinden yola çıkılarak ve ayeti daha iyi anlamak için çok rahatlıkla şöyle denilebilir:

- Hemcinsleriyle, karşıtlarıyla, doğal zemini olan tüm kâinatla ve bunların tümüyle ilişki içinde olmayan insan asosyaldır, toplumdışıdır. Asosyal insan, insan olmanın gereğinin bilincinde değildir. Fıtratının bilincinde de değildir. Sadece kendi eksenini etrafında düşünen ve

¹² Vehbi HACIKADİROĞLU, a.g.m.

kalan kişidir. Maddi olarak insan suretinde görülse de, esasta insan olma vasıflarını inkâr etmektedir.

- Bu haliyle Allah'ın öngördüğü yükümlülükleri yüklenmekten kaçınan, sorumluluk almayan, dolayısıyla bir yönüyle aklını sadece kendi yararına kullanarak başkalarına değer vermeyen, bir yönüyle de tüm insanlığın yararına olacak şekilde formatlandığı misyonuna ihanet eden bir varlık olmaktadır.

Gerek alaka kavramı gerekse sivil toplum kavramı, her ikisi de oku (bilgi ve yükümlülük) emri ile birlikte değerlendirildiğinde;

- ulaşılan her bilginin, fitrata uygun şekilde insanlığa kazandırılması,
- bu eylemin temelinde yükümlülükler manzumesi barındırdığı,
- bu yükümlülüklerin tek başına paylaşılabilmesinin ayetteki alaka (ilişikler ve ilişkiler) kavramına aykırı düşeceği,
- dolayısıyla tüm iyi işleri birlikte yapmanın zarureti anlaşılmaktadır.

Alak Suresinin 7. ayetinde, kendisini ihtiyacı yokmuş gibi (müstağni) görenler anlatılıyor.

“Kendini zengin görünce, kendini artık ihtiyacı yokmuş, maksada ermiş, zenginlik mertebesine gelmiş görünce, o görüş ve inançta bulunmak sebebiyle azar”

Aslında kavramın aslı **istiğna**'dır. İstiğna'dan **müstağni** sıfatı türetilmiştir. Müstağni, kendini ayırık gören, hiç kimseye ihtiyacı olmadığını zanneden anlamındadır. Alak suresinde anlatılanlar aslında özgürlük kavramının, insan ilişkileriyle bezendiği ve aynı zamanda sınırlandırıldığını, ancak hepsinden de ötede Kur'an'ın bütünlüğü içinde bu ilişkileri yaratan Allah'ın varlığı ve bu varlığının göstergeleri (ayetleri) olarak kâinatta bir Sünnetullah oluşturduğunu ifade ediyor.

İşte insan bu Sünnetullah'tan ve ilişkilerden bağımsız (müstağni) değildir. Bu nedenledir ki insan ilişkileri anlatılırken;

- insanın insanla ilişkileri,
- insanın tabiatla ilişkileri,
- insanın Allah'la ilişkileri

olarak üç boyutta incelenmektedir.

Materyalist felsefe, dolayısıyla hukuk felsefesi de insanın sadece doğa ve insanla ilişkileri çerçevesinde konuyu ele aldığından hak, adalet ve özgürlük kavramları bir ayağı aksak konumda incelenmekte ve kabul ettirilmektedir. O halde özgürlüğe özgürce bir tanım getirebiliriz:

Özgürlük, pasifizm çemberini kırma azmi ve çabasıyla donatılmış, özgür ve onurlu insanların dünyasında, şu an ve gelecek için, her yerde, düşünsel ve eylemsel pratikte, üstün bir adanmışlık bağlamında var olabilmekle mümkün.

Özgürlük, “izzet ve kudreti Allah'ın ve Allah'ın mazlum kullarının yanında arama” keyfiyettir. İsyandan, içi boş fevrandan bağımsız ve bağlantısız; bir duruş, bir konumdur.

MEŞRUIYET

Meşru kelimesi Arapça şe-re-a kökünden türemiştir. Kelimenin sözlük anlamı, “şer’an caiz, şeriatın izin verdiği, şeriata, kanuna uygun” (F. Develilioğlu) demektir.

Hukukta iki tür meşruiyetten bahsedilir: Birincisi, **kanuni meşruiyettir**. Yasal düzenlemelere ve yasal hiyerarşiye uygunluk anlamındadır. İkincisi, **hukukî meşruiyettir**. Tebliğimizin buraya kadarki kısmından da anlaşılacağı üzere hukuki meşruiyet, toplumun inanç değerlerine, hak-adalet-özgürlük anlayışına ve kamu vicdanına dayanan meşruiyet anlamındadır. Son günlerin örneğinden yola çıkarak örneklerdirsek: Taksim’de tarihi Topçu Kışlası’nı yeniden ihya etmek tarihi bir görev addedilebilir ve bunun için yasal düzenleme ve buna uygun işlem yapılarak kanuni meşruiyeti sağlanabilir. Ancak kamu vicdanı idareden farklı düşünerek (daha önceki örneklerinde olduğu gibi, parkların, kamusal alanların AVM/Rezidans yapılmasına açılması gibi) sivil itaatsizlik örneği sergileyebilir. İşte burada kamu vicdanına göre idarenin işlemi hukuki meşruiyetten yoksundur.

Meşruiyete bir başka örnek de, geçmişte baklava çalan küçüklere ağır cezalar verilmesi idi. Yasa koyucu nihayet bu cezalandırmanın hukuki meşruiyeti olmadığını kamu vicdanının itirazları sayesinde anlamış ve iyileştirme anlamında yasal düzenlemeye gitmiştir.

Meşruiyet kavramı sadece hukuk alanında kullanılıyor değildir. Siyaset, ekonomi, eğitim-öğretim alanlarında da kullanılmaktadır. Ancak hak-adalet-özgürlük kavramları **meşruiyetin alanını** ve **sınırlarını** belirlemektedir.

Meşruiyetin en önemli unsuru **rızadır**. Hak-adalet ve özgürlük bağlamında ele alındığında meşruiyetin temeli, en başta bu kavramları ve olguları bahşedenin rızası, sonrasında da uygulamanın muhatabı olan insanların, kamunun vicdanıdır. Siyasal meşruiyet sadece kanunları yapanların rızalarını değil, kamu vicdanının rızasını ve kamu vicdanını oluşturan değerlere uygunluğunu içerir. Aksi yasal ve yönetsel durum meşruiyetin ihlalidir.

Meşruiyetin etkin kullanımı meşrulaştırma değildir. **Meşrulaştırma**, rıza olsun olmasın politik düzenin doğruluğunun onaylanmasıdır.¹³ Politik düzenden bahsettiğimize göre politik düzenlerin meşrulaştırmada en önemli belirleyicinin ideolojiler olduğu da unutulmamalıdır. Bentham, meşruiyetin üç farklı düzeyde somutlaştığını öne sürer: 1. Varolan kurallara uymayı, 2. İnançlar üzerinde temellenen haklılaştırmaları, 3. Yönetilenlerin, yönetenlerin eylemlerine rıza göstermesi anlamında uyumu.¹⁴ Nitekim biz de aynısını yapmaktayız. Düşüncelerimizin ve eylemlerimizin meşruiyetini, işbu tebliğimizdeki iddia ve önerilerimizi, muarızlarımız gibi inançlarımızdan almaktayız. Ancak, eğitim-öğretimi siyasal iktidarlar gibi sadece belirli bir düşüncenin tahakkümünde meşrulaştırmanın aracı olarak değil, insan olmanın gereği olarak almaktayız. Aksi halde “meşrulaştırma, siyasal iktidarların, ideoloji de meşrulaştırmanın gerekli aracı olur. Eğitim kurumları da meşruiyet sürecine doğrudan katılır... Müfredat, ders kitapları ve öğretmenler, eğitsel açıdan bu meşruiyeti sağlamanın en önemli öğeleri”¹⁵ olur.

¹³ Baynes’ten aktaran Kemal İNAL, EĞİTİM VE İKTİDAR, S. 53.

¹⁴ Beetham’dan aktaran Kemal İNAL, EĞİTİM VE İKTİDAR, S. 54.

¹⁵ Kemal İNAL, EĞİTİM VE İKTİDAR, S. 55.

İnsanın üç boyutlu ilişkisini göz ardı eden, reddeden, bu ilişkilerden herhangi birini zedeleyerek diğerlerini de zedelemiş olan bir kabul veya uygulama, yukarıda Kalem Süresi'nde belirtildiği gibi gayrı meşru sayılacak ve reddedilecektir. İşte sivilleşme olgusu, sadece insanın salt düşünce ve eylemlerine, siyasi otoritenin sadece iki dudağı arasına hapsedilemeyecek kadar önemli ve meşruiyetin sağlanması bakımından önceliklidir. Siyasal otoritenin, hukuki düzenlemelerin yasalara uygunluğu kadar, yasaların da hukuki meşruiyete uygunluğu esastır. Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın bu “**meşruiyet algısı**” içinde eğitim-öğretime tabi tutulması gerekir.

BİREYSEL VE TOPLUMSAL SORUMLULUK

Hukuk toplumunun, bir ‘bilgi toplumu’nda gerçekleştirilebileceğine inanmak; hukuk bilgisinin araştırılması, geliştirilmesi ve topluma ulaştırılmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenledir ki, en küçük birim olan bireyden başlayarak, topluma karşı sorumluluk taşıyan tüm ‘**kişi**’ ve ‘**kurum**’ların, mesleklerinde veya toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda sürekli bilgilerini tazelemesi, geliştirmesi, yenilikleri takip etmesi, kaçınılmaz bir ihtiyaç olmaktadır. Zira toplumun içinde bulunduğu sorunları tespit etmek, bunlara çözümler üretmek, toplumun geleceği açısından herkese ‘**bireysel ve toplumsal**’ sorumluluk yüklemektedir.

Sorumluluk taşıyan birey veya kurumlara, öncelikle bilginin kaynak olarak kullanılması ve her türlü teknolojik imkânın değerlendirilmesi görevi düşmektedir. Bilhassa yaşadığımız sekülerleşme olgusu bu görevi daha da önemli kılmaktadır. İnsani değerlere ve hukuka aykırı inanç ve yorumlarla oluşturulan dayatma düzenlemeler ve parçalanmış yaşam tarzı, böyle bir ortam içinde yaşamayı zül addedenlere de kaçırılmaz bir fırsat sunmaktadır.

Toplumun inanç ve kültür yapısı ile gelenekleri ve istikbale ilişkin idealleri; toplumu bilgilendirmek için önemli referanslardır. Bu referanslar kullanılmadan yapılacak her tür düzenleme ve kurumlaşma, daha öncekiler gibi dönemselsel olarak değiştirilmeye ve bozulmaya mahkûm olacaktır. Toplumu hukuk devletine kavuşturmak için, öncelikle hukuk toplumuna geçişi sağlamayı hedef alanların, bu amaçlarını sadece sloganlarla topluma sunmaları kâfi gelmeyecektir. Devleti, toplumu ve bireyi eşit haklara ulaştırma çabalarımızı; öncelikle kişiler arasında özel hukukun geliştirilmesi, bununla birlikte kamu hukukunun, özel hukuka ve temel hak ve özgürlüklere bağlılığının gerçekleştirilmesi yönünde yoğunlaştırmak zarureti vardır.

Önemli Bir Zaaf

Bilgi ve hukuk toplumunun sadece siyasi iktidarlar eliyle gerçekleştirilmesini beklemek gafleti bizden sadır olmamalıdır. Kimsenin böyle bir beklenti içine girmeye hakkı yoktur. AB’ye uyum kapsamında uyum yasaları¹⁶ ve bağlı hukuki düzenlemeleri yapma işlevinin sadece iktidarın öncülüğüne terk edilmesinin mahzurlarını çok açık olarak gördük. Özellikle Türk Ceza Kanunu Tasarısı çalışmaları (1986 – 2004) sırasında sadece tercüme edilerek kanunlaştırılacak bir temel kanun tasarısının ne tür feci sonuçlara ulaşabileceği endişesi ve öngörüsü ile arkadaşlarımızın

¹⁶ Bkz: M. BALCI, “Uyum Yasaları Analizleri”.

yaptığı çalışma¹⁷ sırasında bu konu daha aydınlık olarak gündemimize gelmiştir. Benzer şekilde 2015'te kabul edilen İç Güvenlik Yasası da temel hak ve özgürlükler yönünden geriye dönüşün önemli örneği olmuştur.

Elbette ki siyasi irade hukuki düzenlemeleri yapacaktır. Ancak, bazen icazetlerle kurulmuş, bazen tek bir insanın iki dudağı arasına sıkışmış, bazen parti iç disiplini uğruna ilkelerinden arınmış siyasi partilerin ve mensuplarının, insanımızın bireysel ve toplumsal sorumluluklarının gelişmesine ve gerçekleşmesine katkılarının çoğu zaman olumsuz yönde olduğunu da görüyoruz. Aynı şekilde buldukları parti çalışmalarında veya sivil toplum yapılanmalarında örgüte hizmetle sosyal tatmine ulaşmış ve ötesine geçmek istemeyen bireysel ve toplumsal sorumlu/sorumsuz hukukçularımızın pasifliğini de gözlemleyebiliyoruz.¹⁸

Bu gözlemimizi açarsak: Sivil öncelikler ve siyasi partiler içinde kendilerini görevli sayan ve görevinin gereğini yapmaya çalışan insanların bir kısmı, zaman zaman üzerlerindeki görevleri liderlerine, ağabeylerine, üstatlarına, komisyonlara, uluslararası kuruluşlara ve süper güçlere ciro ettiklerini görüyoruz. Bu halleriyle, kendileri düşünmeyen, kendileri için düşündüklerine inandıkları insanlara sadece tabi olan insanlar haline dönmektedirler. Parçası oldukları topluma katkı olması bakımından hiçbir proje üretmeyen, eskinin tekrarında direnen, muhafazakâr, sorumluluktan korkan, inancının örneği ve önderi olamayan misyonsuz ve vizyonsuz insanlar.¹⁹

Esasen 'tebliğ sorumluluğu', sadece dille anlatmakla yerine getirilemez. Kurumlar içinde edinilen bilgiler, toplumun her kesiminde 'kazandırıcı ifadelerle' ve birçok 'eylemselliklerle' aktarılmalıdır. Bu aktarımlar, uygun sivil öncelikler vasıtasıyla yapılırsa netice alınabilir. Bunun için de tüm iletişim imkânlarını en üst seviyede kullanmak gerekir. Hak arama bilincine sahip insanlar olarak henüz bu çapta bir kurumlaşmaya gidemediğimiz acı bir vakiydir.

Günümüzde, siyasi partilerin, iktidarların, bürokrasinin çalışmalarını yeterli görenler bir rehavet içine düşmüşlerdir. Kendileri dışında, değişik vasıtalarla görüşlerini kamuoyuna ulaştırmaya çalışan az sayıda düşünür ve pratisyenin çalışmaları ile iktifa eder hale gelmişlerdir. Birisi hislerine tercüman olmuş ise, bu onu rahatlatmaktadır. Hatta çok acıdır ki, bu insanların çalışmalarına iştirak etmek, onları desteklemek, yapılan işlerin bir ucundan tutmak şöyle dursun, eserlerini dahi okumak zahmetine katlanılmamaktadır.

¹⁷ Bkz : “TÜRK CEZA KANUNU TASARISI HAKKINDA DEĞERLENDİRME VE ALTERNATİF TEKLİFLER”, Hukukçular Derneği, 2003.

¹⁸ Uluslararası Dünya Müslüman Hukukçular Konferansı'nda görüştüğümüz yetkin hukukçular, “dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de siyasi partilerin, İslâmi Hareketi kendi bünyelerinde eritmek gibi zaafı taşıdıklarını, bunun da İslâmi Hareketin gelişmesine engel olduğunu; neticede de Müslümanların gerek çoğunluk, gerekse azınlık olduğu topraklarda haklarının gasp edilmesi ve inançlarını yaşayamamaları sonucunu doğurduğunu” ifade etmişlerdi.

¹⁹ Sanma ciddiyet ile sarf ederim sanatımı
Ney elimde suyu durmuş kuru musluk gibidir
Bezm i meyde süfehanın saza meftun oluşu
Nazarımda su içen eşşeğe ıslık gibidir
Neyzen Tevfik

Bu tablonun abartıldığını düşünenler olabilir. Fakat aynı mekânları ve mesleği paylaştığımız birçok insanın kitap okumadığını veya çok az okuduğunu, işinin ve çoluk çocuğunun buna fırsat vermediğini, toplumsal faaliyetlere zaman ayıramadığını, toplumun en azından kendisi ile ilgili alanlarında sosyal faaliyetlere iştirak şöyle dursun, asosyal tutum içerisinde olduklarını görmekteyiz. Fakat bu kişilerin bir kısmının, günün birinde mevcut hallerine rağmen toplumun yönetimine talip olduklarını da gözlemleyebiliyoruz.

Bilindiği gibi ‘din’ bir yaşam şeklinin adıdır. İnsanlar dinleri gereğince yaşam sürerler. Dinlerinin Allah tarafından korunacağına inanan insanlara şunu tavsiye etmeliyiz: Evet Allah dinini koruyacaktır. Fakat Allah’ın koruyacağı din, kuralları Allah tarafından konan ve birbirini bütünlükten, parçalanma kabul etmeyen, insanların nefesine göre değişmeyen din olacaktır. O kurallar ki, insan hayatının her alanını kapsayan ve düzenleyen kurallardır.

Allah insanları sınamaktadır. Müslümanların Allah’ın dinine sahip çıkmaları halinde dinleri korunacaktır. Aksi halde korunan şey sadece insanların kuruntusu olacaktır. Ali Şeriatî’nin duasını hatırlayalım; **“Allah’ım, akidemi sorunlarımın elinden kurtar. Âmin.”** Aktiflik ve pasiflik arasındaki ayrımın bu tespitlerde yattığı düşünülmelidir.

Adanmışlık/Asketizm/Allah İçin Ne Yaptın

O halde hayatın kendisi olan soruları kendimize sormamız gerekir. Kafamızı yastığa koyduğumuzda “bu gün Allah (tabii ki kulları için de) için ne yaptım” sorusuna tatmin edici cevaplar alabiliyorsak mutlu olabiliriz. Bu mutluluk bizi ertesi günün çalışmaları için kamçılayabilir. Bu sorulara verilecek cevaplar örneklik ve önderlikle yakın alakalı olmalıdır. Bir başka deyişle:

Bizler hukukçuyuz. Bütün dünya genelinde hukukçulara verilen önem meslekte kazandıkları maddi değerler değil, adaletin tesisi ile ilgili yaptıkları çalışmalar ve oluşturdukları örnekliktir. Bu konuda ne tür çalışmalar içindeyiz? Bizleri temsil sadedinde fakat ateist bir toplum oluşturmaya yönelik hukuk üretimi ve uygulaması arzularına/çalışmalarına karşılık, toplum yapısının gereği olabilecek hukuk üretim ve uygulama çalışmalarına katılıyor, adaletin dağıtımında rol almaya çalışıyor muyuz?

Mazlum ve hakları gasp edilen insanlara, “bir daha bu haksızlıkların yapılamayacağı, ‘mazluma kimlik sorulamayacağı’, haksızlıklara karşı kendilerini savunacak hukukçuların bulunduğu”na ilişkin mesaj verebiliyor ve bunun çalışmalarını yapıyor muyuz? Yoksa hukukçuluk (avukatlık, memurluk, noterlik v.b.) bizim için başka bir meslek icra edemeyeceğinizden dolayı sadece bir ticaret veya ikbal kapısı mıdır?

Veya bir öğretim üyesiyiz. Hukuk öğretimi ve eğitimi ile ilgili öğrencilerimize ne gibi donanımlar kazandırıyoruz? Kaç öğrencinin elinden tutup, hukukun öğrenilmesinde, öğretilmesinde, sağlıklı hukuk mantığının yaygınlaştırılmasında bilgi ve deneyimlerimizi aktarıyoruz? Kendimiz gibi öğretim elemanlarını, topluma örnek ve önderlik edecek şekilde oluşturduğumuz kurumlarda istihdam edebiliyor muyuz? Onların bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olabiliyor muyuz? Yoksa akademik kariyerimiz, bize verilecek ‘paye’lerin en yükseği midir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, görüldüğü üzere sadece bireysel sorumluluğu içermiyor. Bunlar aynı zamanda toplumsal sorumluluğumuzu da kapsıyor. Birey toplumun en küçük birimi, aile toplumsal hayatın en önemli çekirdeği, tüm kurumlar da toplumsal hayatın yapı taşlarıdır. Birey Allah'ın tayin ettiği doğrultuda fitratına yöneldiğinde, aile Rasulü Allah'ın örnekliliğini gösterdiği şekilde yapılandırıldığında, kurumlar Allah'ın rızası doğrultusunda işlerlik kazandığında Allah'ın nimetlerine kavuşacaktır.

O halde tüm bu etkinliklerimizi fert olarak yapabilmemizin mümkün olmadığını görüyoruz. Bireysel sorumlulukları yerine getirebilmek için kurumlar kurmak, geliştirmek, projelendirmek, topyekûn Allah'ın ipine sarılmak için topyekûn mücadeleyi esas almak zorundayız. Bu da toplumsal sorumluluk ile bütünleşme demektir. Ancak bu mücadelede önümüze çıkarılan önemli engeller, dayatılan planlar, dönüştürme projeleri bulunmaktadır. Önce bu projeleri görmeye çalışmalıyız.

DÖNÜŞTÜRME PROJELERİ

Sekülerleştirme/Protestanlaştırma/Muhafazakârlaştırma Projeleri

Sekülerlik, Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde, dışarıdan bir yabancı, din adamı olmayan kişi anlamına da kullanılan bir kavramdır. Ancak burada Aydınlanmadan sonra ortaya çıkan ve ilahi temeldeki her şeye meydan okuyup insanı merkeze alan, akli mutlaklaştıran ve aşkını reddeden modern zamanlara ait düşünceler bütünü içindeki anlamıyla ele alınacaktır. Çokça ifade edildiğinin tersine, sekülerliğin 'din dışı' şeklindeki anlamına da karşı çıkmaktayız. İleride de göreceğimiz gibi, sekülerlik, 'dine müdahale etme' anlamında kullanılacaktır. Din dünyadan ve hayattan soyutlanamaz. Buna karşın modernitenin diğer ideolojiler gibi hayatı izah sadedinde dine ait alanda da yer almak istemesi nedeniyledir ki, insan aklının ve bilimin fizik alanı fethe çıkmasıyla, hayatın tüm alanlarında dinin etkisini daralttığı, hatta dinî ilişkileri önemsizleştirerek değersizleştirdiği görülür.²⁰ Bu haliyle seküler anlayış, dini özne olmaktan çıkarmış nesneleştirilmiş, dine müdahale etmiştir. Artık sekülerizm bildik anlamıyla dinin dünyaya, dünyanın dine karışmaması olgusundan çıkmış, aksine sekülerlik dine müdahale etmiştir.

“Değişik tanımlamalarda da sosyolojik bir tanım olarak **sekülerizasyon**, dinî düşünce, muamele ve kurumların sosyal önemini yitirdiği bir süreç (Brayn Wilson), dinî inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlâki hayatından uzaklaştırılması (Viktor Lidz), mistisizm dâhil tüm dinî konu ve tutumlara karşı tam ilgisizleşme (Daniel L. Edwards), yarı paganlaşma (El Wood), kilisesizleşme (Peter L. Berger)” gibi çeşitli yönlerden tanımlanmıştır.²¹

Tüm bu tespitlerden çıkabilecek sonuç; sekülerizmin akli dini bağlardan arındırarak, dini bir vicdan meselesi haline getirmesi olmuştur. Aynı şekilde Hıristiyanlığın/Kilisenin Tanrı'nın iktidarını kurmak istemesine karşı çıkan Protestan söylem zamanla İslâm âlemine de sirayet etmiş ve Tanrı'nın iktidarını istemeyenler, bilerek veya bilmeyerek İslâm düşünce ve yönetiminde olmazsa olmaz unsurlar olan eşitlik, adalet ve benzeri ilkeleri yok sayma eğilimine girmişler ve kendi iktidarlarını kurmaya çalışmışlardır. Bu tıpkı, Hıristiyanlığın/Kilisenin dayattığı Tanrı

²⁰ Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

²¹ Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m. (Mustafa ÖZEL'in İKTİSAT RİSALELERİ'nden)

iktidarı gibi, Tanrı adına din adamlarının iktidarının benzerinden başka bir şey değildi. İslâm esasen böylesi bir iktidar anlayışını dayatmıyordu. Ancak yine de tarihi süreç içinde dinî sekülerleşme İslâm dünyasına bulaşmıştır.

Bu karışıklığın temelinde geçmişin pragmatik ilişkilere dayanan ve karşılıklı tavizlerle ayakta duran cemaat-devlet ilişkisinin yattığı ifade edilebilir. Ancak bu ilişkinin yerini “düşünsel olarak içselleştirilen bir devletçilik, milliyetçilik ve tam bağımsızlık”²² söylemine bırakması sorgulanmalıdır. Bu sorgulama, bir yönüyle de, “devletle iyi geçinen ve tehdit oluşturmayan bir yapılanmanın giderek kendisini tamamen devletin yönlendirmesine bırakan ve devletin bekasını dini amaçların önüne koyan teslimiyetçi bir formatı”²³ engellemelidir.

Aynı şekilde iktisadi yönden de bir sekülerleşme süreci yaşanmaktadır. Dünyevîleşmek, iktisadî hayatta dinî metin ve otoritelerin referans kaynağı olmaktan çıkması ve bütün dikkatin “insanın bu dünyadaki faydasına” yöneltilmesi, maddî verimliliğin (üretkenliğin) “*her şeyin ölçüsü*” olarak kabul edilmesi şeklinde tezahür etmektedir.²⁴ ‘Müslüman tecrübede’ rızık, bereket ve “*er-Rezzâk*” arasında çok yakın bir ilişki ağı mevcuttur. “Er-Rezzak”, rızık veren anlamında Allah’ın isimlerindedir. Kapitalistleşme süreci yaşamamış toplumumuzda ekonomik faaliyet “rızık” kavramıyla bütünleşmiş, israf kavramı da gereksiz tüketim anlamına kullanılmıştır. Kapitalist Batı’da ise ‘risk’ kavramı egemendir.²⁵ Modernitenin sekülerleştirici etkisiyle Müslüman bilinçte ‘rızık ve israf’ gibi kavramların anlamlarında bir buharlaşma süreci yaşanıyor. Buna “*dilin sekülerleşmesi*”, ‘kavramları kelimenin asıl yüklediği anlamlardan soyutlamak’ diyebiliriz.²⁶

Tüm bu tespitleri toplu bir bakışla ifade edersek, sekülerleşmeyi, dini tamamen reddetmek veya dışlamak olarak değil, fakat dini kamusal alandan dışlamak, din duygularının zayıflatılarak sadece vicdanlara hapsedilmesi olarak görmek mümkündür. Bir başka deyişle, araştırmacı Ramazan Altıntaş’ın ifadesiyle, dinin yani Tevhid’in parçalandığı, cennetin yeryüzünde arandığı bir süreçten bahsediyoruz demektir.²⁷

Hal böyle olunca, seküler insan dini olanı dünyevileştirerek artık daha çok çalışmak, cenneti bu dünyada an be an yaşamak, inanç ilkeleri ne olursa olsun her nimetten yararlanmak, bunun için de, bu nimetleri kendisine sağlayacak işini/mesleğini en iyi şekilde yapmak zorundadır. Hatta bu işi/dünyevi işleri/mesleği Allah’ın rızasını kazanmak için bir araç olarak kabul etmek durumundadır.

²² Yalçın AKDOĞAN, “*Din – Devlet İlişkisi ve Cemaatlerin Yapısal Dönüşümü*”.

²³ Yalçın AKDOĞAN, a.g.m.

²⁴ Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

²⁵ Batıdaki “**risk**” kavramı “**rızık**” kavramından mülhemdir. 17. yüzyılın başında Amsterdam’da Müslüman düşünürlerle ait el yazması kitaplarda keşfedilen ‘rızık’ kavramının İslâm anlayışındaki, ‘Allah’ın insanlara ihsanı, fakat insanların da bu ihsanı elde etmek için çaba harcamaları ve sonuçta elde edilen nimet’ şeklindeki anlamının içi boşaltılıp Protestanlığın kaderci anlayışıyla doldurulmuştur. Şöyle ki, “elde edilmesi sadece bazı ‘**seçilmiş**’ insanlara mahsus ekonomik değer, dolayısıyla seçilmişler dışındakilerin elde edememesi ihtimali çok kuvvetli değer” anlamına gelmek üzere ‘risk’ olarak değiştirilmiş ve insanlığın geleceğine ilişkin tamamen karamsar bin anlama büründürülmüştür. (Yusuf KAPLAN’ın 23 Şubat 2004’de Hukukçular Derneğinde verdiği “*MEDYA VE ŞİDDET*” konulu Seminerinden notlar)

²⁶ Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

²⁷ Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

Burada sanılmasın ki meslek gerçekten de sadece rızık elde etmek için icra edilmektedir. Rızık yanında daha önemli bir düşünce/eylem olgusu burada devreye girmektedir. Parçalanmış bir din anlayışında insan zihni toplumsal yapıyı da parçalamakta, özellikle de kendisine diğer insanlardan farklı misyonlar belirlemektedir. Seküler insanın misyonu, Protestanlığın tarih içinde geçirdiği süreci aynen geçirmektedir. Şöyle ki: Protestanlık ile sekülerleşme arasında çok yakın bir ilişki ağı mevcuttur. Protestanlık ibadete ilişkin aygıtları olabildiğince asgari düzeye çekerek, adeta ibadeti, meslek ahlâkı ile dondurmıştır.²⁸

Gerçekten de Weber'in deyimiyle, Protestanlığın varolduğu unsurlardan biri meslek kavramıdır. Protestanlığın meslek kavramına atfettiği anlam içinde dinsel bir tasarım mevcuttur. Weber, 'Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü' adlı eserinde Protestan anlayışta Tanrı'nın sevdiği bir kul olmak için şunlara dikkat etmek gerektiğini vurgular:

1. En büyük günah veya insan onuruna yakışmayan en büyük davranış, insanın vaktini boşa harcamasıdır; İnsan aylak aylak dolaşmamalı, durmadan çalışmalı ve üretmelidir.
2. İnsan ürettiklerini har vurup harman savurmamalı, basit ve sade bir yaşam geçirmeli, böylece tüketimden arta kalanı tasarruf etmelidir.
3. Tasarruflar yatırıma dönüştürülmelidir.

Weber'in bu ifadelerinden Kapitalizmin müteşebbis tanımı ortaya çıkmaktadır.²⁹

Protestanlık, geleneksel dine adanmışlığı (asketizmi) dışladıktan sonra meslek sahibi olmak istemeyen işsizlere, meslek sahibi olup da tembellik edenlere, mesleklerinde başarısız olmuşlara ve hatta fakirlere karşı da düşmanca bir tavır sergilemiştir. Zira Protestan inancında kadercilik vardır. Protestanlıkta takdir-i ilâhi tam bir kadercilik anlamındadır. Bunun içindir ki Protestan inanışta insanların mesleklerinde başarılı olup olmadıklarına göre Tanrı katında yerlerinin belirlenmesi anlayışı hâkimdir. Başarılı ve zengin olanlar Tanrı katında makbuldür ve Tanrı tarafından seçilmiştir. Mesleğinin gereklerini yerine getirmemiş olanlar kovulmuştur. Dolayısıyla zengin olan insan cennete gidecek, fakir olan ise gidemeyecektir. O halde ona acımak, merhamet etmek yersizdir. Bu bir kaderdir ve değiştirilemez. Bu düşünce aynı zamanda Tanrı'ya ulaşmanın yolunu göstermektedir. Elbette ki bu düşünce içinde Kilise görevlilerinin Tanrı'ya ulaşmada veya ulaştırmada bir rolleri olamaz. Bu şekilde toplumun Kiliseden uzaklaşması, geleneksel dine adanmışlığın (asketizmin) yerine, 'meslek'ini icra eden bireyselliği ortaya çıkaracak, bir başka deyişle dünyevi asketizmi (dünyaya adanmışlığı)³⁰ doğuracaktır.

Artık dünyada cehennem, ahirette cenneti yaşamak gibi dinsel bir inancın yerini, her iki dünyada da cenneti yaşamak gibi "kapitalist" bir inanç almıştır:

Kazanmak, her zaman kazanmak. Ne kadar kâr edersen her iki dünyayı da o kadar kazanırsın anlayışı.³¹

²⁸ Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

²⁹ Sertaç KAPTAN, <http://www.lisefelsefe.com/odevler/weber.htm>

³⁰ Cihan ÖZPINAR, "Manevi Asketizm'den Dünyevi Asketizme", <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/alintilar/215.pdf>

³¹ Cihan ÖZPINAR, a.g.m.

Tüm bu anlatılar, İslâm dünyasında Protestan bir anlayış gerçekleşebilir mi sorusuna cevap olsun diye değil, aksine, tarihin, inancımızın ve insanımızın bize yüklediği misyona, bir başka ifadeyle İslâmi yenilenme sorumluluğumuza hangi vizyonla karşılık verebileceğimiz sorusuna cevap olması için bir giriş mahiyetinde düşünülmüştür.

Burada bizi bekleyen ve hep müşahede ettiğimiz bir tehlikeye daha dikkat çekebiliriz:

Bir oryantalist iddia şudur: “Müslüman toplumların yapısı ile Batılı Hıristiyan kültürün dinamik evrimsel özelliği arasında zıtlık vardır. İslâm toplumları fetihçidir, Batı Hıristiyan toplumları ise üreticidir. İslam toplumlarında müteşebbisler için özgürlük yolları kapalıdır. İtaat etme tutumunu beslediği için kadercilik toplumun genlerine işlemiştir. Böyle bir tutumda üretim gelişmez. Hıristiyanlıkta ise, demokratik bir sanayileşme yolunda gelişen ve olgunlaşan akılcı, ilerlemeci bir toplumun tohumları barınmaktadır.”³²

Oryantalistlerin İslâm’la ilgili iddiasındaki olumsuzluklar sadece Hıristiyanlığın kendine özgü tarihi süreci içinde geçerliliği olan bir zemine oturabilir. İslâm’ın özünde ise böyle bir anlayış yoktur. Böylesi bir durağanlık esasen Kilise doğmaları içinde ve vaftiz-afroz kurumlarıyla birlikte vardır ve bundan da Protestanlık sayesinde kısmen kurtulabilmiştir. Kısmen, çünkü Protestanlık da yukarıda belirttiğimiz gibi kadercidir. Dolayısıyla insanımızın bu sarmaldan kurtulması için Protestan anlayışına sarılması değil, aksine vahyi ilkeleri yeniden gözden geçirmesi, vahiyden arındırılmış/sekülerleştirilmiş din anlayışının etkisinden çıkarak, fakat mistikleşmeden, aynı zamanda da dünyevileşmeden gerçekçi bir misyon üretmesi gerekmektedir. Bu üretim, hayatı dogmalarla yöneten Hıristiyan inancına karşı yönelmiş bir protesto (Protestanlık) tarzında değil, tamamen kuşatıcı, onarıcı, ilkesel bir biçimlenme (formasyonla) ile olacaktır.

İşte konunun tam burasında, protest yaklaşımıyla teslimiyetçi yaklaşımın aynı yelpazenin birer ucu gibi görüldüğü, ancak çoğu zaman da iç içe geçtiği bir durumla, günümüzün en çok tartışılan kavram ve olgusuyla karşı karşıya kaldığımızı görüyoruz. Muhafazakârlık...

Muhafazakârlık

Muhafazakârlık modernliğe karşı ilk tepki olarak alındığında; “sekülerleşmeye, hızlı devrimci değişime, hukuk alanında da resepsiyona, geleneğin ve tarihin dışlanmasına karşı çıkış” olarak okunabilir. Bu tarz muhafazakârlık felsefi temelleri olan bir muhafazakârlık türüdür. Batıdaki örnekleriyle bazı muhafazakâr düşünürler, siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri emperyalizme karşı çıkma, dini ve kültürel çoğulculuğu savunma, Amerikan liberal evrenselciliğini eleştirme, Tanrı’ya, tarihe ve geleneğe karşı saldırılara göğüs germe noktasında ortak bir perspektife sahip olma iddiasındadırlar. Önemli örneği de Antony Sullivan’dır.³³

İkinci ve reddettiğimiz muhafazakârlık tarzı ise, Amerikan tarzı siyaset anlayışının ve toplum kurgusunun, geç dönem kapitalizmin ve küreselleşmecî ekonominin değer sistemi olarak gün-

³² Ramazan ALTINTAŞ, A.g.m. .

³³ Bk: Antohny SULLİVAN, “*Muhafazakârlık, Çoğulculuk ve İslâm*”,

deme getirildiği neo-muhafazakârlıktır.³⁴ Muhafazakârlık(*), kapitalizmin teknolojik yönüyle uyuşurken, modernizme karşı eleştirisi sadece kültürel yönde odaklanmıştı.

Bu yönde eleştiri de yine kapitalizmin kendi içinden gelmiş ve kapitalizmin, ‘ekonomik yeniden üretimi uğruna kendi kültürel değerlerini, toplumsal disiplinini, yaratıcılığını tehlikeye sokan tüketim kültürüne paçayı kaptırdığını’ ileri süren (Helmut Dubiel) bu eleştiri, Reagan Dönemiyle kendini gösteren Yeni Muhafazakârlığın habercisi sayılmıştır.³⁵

“Yeni muhafazakârlığın mümeyyiz vasfının, liberalizmle muhafazakârlığı çok sıkı bir şekilde lehimlemesi olduğunu düşünüyorum.³⁶ Bu yeni liberal muhafazakârlığın merkezi savı, modern liberal toplumların, değerlerden arınmış, kültürel kimlikten yoksun toplumlar olamayacakları, olursa yozlaşacakları ve çökecekleridir; liberalizmin temin ettiği özgürlük, ilerleme ve yaratıcılık, ancak toplumun birtakım temel değerleri muhafaza edilirse varlığını sürdürebilecektir. İtiraz, kozmopolitizme yönelik eski muhafazakârlıktır, savunulan, Gelenek – Din – Millet – Devlet – Otorite vb. eski muhafazakârlık değerlerdir, görünürde. Yeni Muhafazakârlığı yeni kılan, öncelikle, bu ‘eski’ değerlerin büyük ölçüde liberal toplumu güvencelemek üzere savunulmasıdır. Liberal değerler yeni muhafazakârlığın çerperinde gelişen yeni ırkçılığın, neofaşizmin de katkısıyla, evrensel olmayıp Batılı ulusal geleneklere özgü tarihsel miraslar biçiminde kodlanırlar. (Yeni muhafazakârlık, bu veçhesiyle, liberal siyasal geleneğin öncü savlarla bezeli gizli yüzünün görünür hale gelmesidir aslında). Ayrıca, sözkonusu değerler, eski Muhafazakârlığın onlarla sahip olduğu maddi toplumsal bağla kıyas edilemeyecek kadar yüksek derecede atomize yapılarla örülü inorganik bir çerçevede savunulur. –bununla ilişkili olarak, ‘en’ modern, teknik ve sentetik biçimlerde savunulur; ve Yeni Muhafazakârlık gerçi bazen Muhafazakârlık Devrimciliği andıran ‘radikal’ ve ‘yenilikçi’ bir söylem kullansa bile, onunla kıyas edilemeyecek kadar açık bir konformizm ve statükoculuk içerir. Muhafazakârlıkla liberalizmin Yeni Muhafazakârlık bireşiminin hassas bir noktası devlet meselesidir: Yeni Muhafazakârlık, yeni-liberal deregülasyon politikaları doğrultusunda sosyal işlevlerinden arındırılmasına destek verdiği Devletin, ‘çiplak otorite’ olarak kendinden menkul meşruiyetini tahkim etmeye çaba sarfeder: bu tahkimat, Devletin, sistemdeki büyüyen meşruiyet açığını (hem hakla ilişkiler politikası hem baskı aygıtıyla) kapatmasına yarayacaktır.”³⁷

Türkiye’de son dönemlerde muhafazakârlık demokrasi anlayışı yoğun bir şekilde bir ‘kimlik siyaseti’ karşıtlığı olarak gündeme getirilmektedir. ‘Kimlikli siyaset’ karşıtı olarak kimlik siyasetini bir nevi ‘barsak temizliği’ yakıştırmaları ile dışlamaya çalışan bu düşünce, geçmişteki gerilimli siyaset anlayışının karşısına bulanık bir şekilde çıkmaktadır.³⁸ Bu haliyle kendisi olarak kala-

³⁴ Fahrettin ALTUN, “AKP ve Muhafazakârlık Demokrasi”,

(*) Şimdi ise ‘Muhafazakârlık Demokrat’.

³⁵ Tanıl BORA, “Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri”,

³⁶ Yeni Muhafazakârlığın Liberalizmle örtüşen yönleri için Bkz: Yalçın AKDOĞAN, “Elhamdülillah Muhafazakârlık”.

³⁷ Tanıl BORA, a.g.m. Ayrıca Bkz: “TÜRK SAĞININ ÜÇ HALİ – Milliyetçilik – Muhafazakârlık – İslâmcılık”.

³⁸ İktidar İdeologu Yalçın AKDOĞAN bu konudaki mazereti Bilim ve Düşünce Dergisinin 1. sayısında (Ekim 2002) “Din – Devlet İlişkisi ve Cemaatlerin Yapısal Dönüşümü” başlıklı makalesinde şöyle açıklamaktadır: “Milletin değerlerini kabul ile devletin hassasiyetlerini anlama arasına sıkışan gerilim ortamı rasyonel ve gerçekçi bir anlayış ortaya konulmasını da mümkün kılmamaktadır.”,

bilmenin imkânlarını yitirmiş vaziyette bir üst kimlik olarak ‘muhafazakâr demokrasi’ anlayışının mutlaklaştırılarak dayatılması başta hukukçuları ilgilendirmektedir.

Bilindiği gibi hukukçular, hukuk kurallarının hızlı değişiminden, ani manevralardan, farklı kültürlerin hukuk metinlerinin tercümelerinden ve modernitenin öngördüğü hayat tarzının hukuk kuralları ile dayatılmasından yana değildirler. Bu yönleriyle hukukçular muhafazakâr olarak nitelendirilirler. Bu yüzden ki ülkelerde hukuk metinleri alelacele değiştirilmez. Hatta bir geçiş dönemi uygulamaları gözlemlenir ve ‘test edilmiş yaşam biçimleri’ne uygun hukuk metinleri yapılır. Hele de resepsiyon tarzı aktarmalar hukukçular tarafından hiç hoş karşılanmaz.

Ancak günümüzde –hukuk üretme bakımından– insanımıza dayatılmaya çalışılan yeni muhafazakârlık türü, her gün bir yeni kanun çıkarma ve bir sonraki gün bu kanuna yama yapma şeklinde tezahür etmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri hukuk formasyonu anlamında donanımsızlık olduğu kadar, arzulanan, gıpta edilen yaşam tarzına uyum sağlama kolaycılığıdır. “Değişime yönelik bir ihtiyatlılık sahibi, devrimci ve köktenci değişimlere kapalı” olan muhafazakârlığın evrimci ve tedrici bir değişimi savunurken³⁹ AB uyum yasalarının çıkarılmasında yangından mal kaçırırçasına acele etmesini, aynı kolaycılığa bağlamamız yadırganmamalıdır. Siyasette ve kültürde kimliksiz ve uzlaşmacı tavrın sahiplerinin, hukukta farklı bir yöntem uygulamalarını beklemek de imkânsızdır.

Din ve devlet işleri ayrımında Ali Fuat Başgil’den mülhem “*dinin devlete karşı nisbî de olsa bir muhtariyet içinde ahlaki ve manevi hayatın nizamı olarak hüküm sürmesine izin verilmesi*” şeklinde tezahür eden muhafazakâr demokrasi anlayışı,⁴⁰ onun modernizmden ve sekülerleşmeden ne denli etkilendiğinin kanıtı sayılabilir. Aynı şekilde, ‘*paranın dini olmaz*’ özdeyişi (!) ve yine ‘*dine dayalı siyaset yapılmaması*’ anlayışı bir bakıma dini tarif eden ve alanını sınırlayan seküler bir yaklaşımdır, hatta seküler anlayışla bir nevi ‘toplum mühendisliği’dir.⁴¹

Ayrıca siyasetin bir uzlaşısı olduğu görüşü muhafazakâr demokrasinin önemli bir vurgusudur.⁴² Bu görüş, tavizler vererek elini zayıflatmayı ve sonunda bir teslimiyeti mi getirecek, yoksa iktidar gücüyle hizaya sokmayı mı getirecektir?⁴³ Bu çerçevede, “milli muhafazakârlık çizgisini asalak seçkinlerin ayrıcalıklarının değil, millet varlığının muhafazası; evrensel muhafazakârlık çizgisini de evrensele hâkim olan ABD odaklı bir sermaye oligarşisinin stratejisi” olarak oku-

³⁹ Yalçın AKDOĞAN, “*Elhamdülillah Muhafazakârlık*”.

⁴⁰ Yalçın AKDOĞAN, “*Muhafazakârlık Demokrasi*”, (Berat ÖZİPEK’ten intihalen), s.41.

⁴¹ Akif EMRE. “*Toplum Mühendisliği Projesi Olarak Muhafazakârlık*”.

⁴² Yeni Muhafazakârlığın izahta en çok güçlük çektiği nokta da tam burasıdır: “**Siyasal otoritenin hangi meşruluk temeline oturtulacağı sorunu.**” “*Muhafazakârlık siyasal otoriteyi, hukuki ve siyasi meşruluğun ötesinde bir meşruluk temeline oturtmakta ve siyasal iktidarın varolan toplumu tanıyarak, işlevlerini onun kabulüne uygun olarak yürütmesi gerektiğini belirtmektedir. Siyasal iktidarın en temel dayanağı milli iradenin kabulüne mazhar olarak meşruluğunu milletin genel kabulünden almaktadır. Siyasal otoritenin meşruiyetini sağlayan unsurlardan birincisi dayandığı irade, ikincisi ise kendisini ifade ettiği kurumsal kimliğin ortaya koyduğu içeriğin yani kanun, kural ve değerlerin genel kabul görmesi, çağın gereklerine uygun olmasıdır. Buradaki toplumsal dayanağın vurgusu, kolektif unsurlara dayanmayı değil, sosyal desteği ifade etmektedir.*” Yalçın AKDOĞAN, “*Elhamdülillah Muhafazakârlık*”.

⁴³ Muhafazakârlık sopsasının her iki ucu da pis görünüyor.

yan Özel'e katılmamak mümkün değil.⁴⁴ Muhafazakâr Demokratlığın teorisyenlerinin entelektüel platformda irtifasız ve intihalli (aşırımacı) durumda olmalarına bakarak bir ironi bile yapmak mümkün görünüyor.⁴⁵

Dikkat edildiğinde görülecektir ki muhafazakârlık ve muhafazakârlar, tarihsel olarak da, felsefi olarak da her zaman pragmatist olmuşlar, 'değişim' adına çıkarları önceleyen bir siyasi tutumu benimsemişlerdir. Türk tipi muhafazakârlık felsefi bir çabanın sonucu bile değildir.

Bu yüzdendir ki Tek Parti döneminin gerçekleştirmekte zorlandığı çağdaşlaşma uygulamalarının çok partili hayatta muhafazakâr partiler eliyle gerçekleştirilen 'toplumsal değerlerle barışık Batılılaşma projesi', aksini söyleseler de muhafazakârların eliyle dayatılan rafine bir toplum mühendisliği örneğidir.⁴⁶ Amiyane tabirle 'daha önce de gördüğümüz oyun'un yine 'demos'a dâhil olmak isteyenler eliyle yapılıyor olması ilginçtir. Atina'da Demos dışından birinin Demosa dâhil olmak istemesi ve olması onun özgürlüğe kavuşması anlamına geliyordu. Ancak Türkiye'de özgürlüğünü kaybetmek anlamına geliyor.⁴⁷ Aslında demosa dâhil olmak isteyenlerin de bir özgürlük mücadelesi içinde olduklarını varsaymaktayız. Fakat özgürlüğün, özgürlükten vazgeçmeyle kazanılamayacağı, aksine mücadele gerektiği izahtan varestedir.⁴⁸

Örnekleme muhafazakârlık anlatımlarımızdan çıkarılabilecek önemli sonuç; bildik toplum mühendisliği işlevinin tam bir pragmatist yöntemle ve üstelik hukuk ve hukukçuların alet edilerek yapılıyor olmasıdır. Bu bağlamda çok önemli bir söylem ve bu söylemle birlikte yapılacak iş bizleri bekliyor demektir. Bu işin adı, iman-amel ilişkisi kapsamında bir alt yapı oluşturulması söylemi ve işlevidir. Yeterli imanî - amelî - ahlakî ve hukuki donanımdan ve hukuk bakış açısından yoksun (hukukçu olsun olmasın) siyasetçiler eliyle ve hukuku kullanarak yapılan yasalar ve uygulamalarla toplumsal dönüşüm projelerine destek kıtaları oluşturmanın önüne geçmek gerekmektedir. Kaldı ki, muhafazakârlığın bir gelecek tasavvuru için cazip ve heyecan verici olmadığı kendi teorisyenlerince ifade edilmektedir.⁴⁹ Bir başka ifadeyle, kendi içinde de bir moral tutarlılık arzetmeyen düşünce yapısı, bizim üzerinde bir nakış gibi duracağımız genç kuşaklarımızı hiç heyecandıramayacaktır.

⁴⁴ Mustafa ÖZEL, "Hem Milli Hem Evrensel Muhafazakâr Olunabilir mi?".

⁴⁵ "Muhafazakâr Demokrasi yaklaşımları, ahlakilikten yoksun olan genel siyaset anlayışımıza yeni yorumlar katmıştır. Düşünce muhtekiri (karaborsacısı – vurguncusu) ağabeylerimizin liberal ayyaşlardan aşırarak tömbeki dumanları altında şekillendirdiği bu nidüğü belirsiz tamlamanın, siyaset gündemine sokulması bana kalırsa, kıçı kırık beynamaz radikalizmin soft yansımından başka bir şey değildir." Necip Süleyman DOĞULU, "Enstrümental Demokrasi".

⁴⁶ Akif EMRE, a.g.m.

⁴⁷ Burada, sınıf atlama çabasıyla magazin gazetelerine malzeme olan bazı siyasiler ve sanatçılarla ilgili olarak, "Aramızda hoş geldin (.....)" manşetleri hatırlanmalıdır.

⁴⁸ Mustafa ŞEN, "Yeni Cemaat"

⁴⁹ "Türkiye'de muhafazakârlığın taşıdığı anlamlar ve edindiği tarihi kimlik siyasete yönelik bir gelecek tasavvuru için cazip ve heyecan verici bir mahiyet taşımamaktadır, hatta İslâmcılığın muhafazakârlığı aşarak mevcudiyetini ortaya koyduğu düşünülürse, **bir geri adım** olarak da düşünülebilir." Yalçın AKDOĞAN, "Elhamdülillah Muhafazakârlık".

İşte burada bir ‘**alt yapı sorunu**’ ile karşı karşıyayız ve bu günden yarına bu sorunu ‘**mutfağa**’ alınması gereken bir konu olarak görmeliyiz. Bu konunun süjesi öncelikle hukuk, hukukçular ve tabii ki hak arama bilincine sahip aktivistlerdir. Yapılacak iş bu günden yarına topyekûn bir çalışmayı gerektirdiğinden konuyu da yine topyekûn mücadele mantığı ile değerlendirip, muhatabı da henüz ‘**mesleği**’ ‘**müteşebbisliğe**’ ‘**terfi ettirmeyen**’ genç hukukçulardan ve bilinçli aktivistlerden seçmenin gerekliliğine işaret ediyoruz.

HUKUK VE İKTİDAR MÜCADELESİ

İktidar ifsad eder, mutlak iktidar mutlak ifsad eder. (Lord Acton)

Toplumumuz, insanımızın kimlik ve kişilikleriyle, özverili yaşamlarıyla oluşturduğu bir yapı ve sahip olduğu kültürel birikim de hukuk alanında önemli bir deneyime ulaşmış durumdadır. Diğer taraftan toplumumuz içinde yaşamının imkânsız hale getirildiği bir cumhuriyetin bireyleri halindedir. Ve uzun bir politik sürecin sonucunda yıllardır gerçekleşemeyen tek başına iktidar sonucuna ulaşıyor. Bunun üzerinde durmak gerekir. Dikkatli değerlendirildiğinde gelinen son siyasi nokta –siyasi istikrarın yanı sıra- olumsuz iki ayrı sonucu da doğurmaya gebedir: Birisi, Cumhuriyetin bütün imkânlarını nispeten elinden kaçırmış ve tekrar elde etmeye çalışırken her türlü yöntemi deneyebilecek kadar gözü dönmüş bir kesimin saldırganlığı. Diğeri de, yerel veya merkezi yönetimlerde Cumhuriyetin imkânlarını ele geçirmeye çalışan, seküler, muhafazakâr demokrat, henüz kimlik ve kişilik anlamında hangi siyaseti üreteceğini belirleyememiş iktidar aymazlığıdır.

Kayıtsızlık ve Dert Edinme

Hukukçuları ve hukukun yaygınlaştırılmasını isteyenleri bekleyen bir başka tehlike de kayıtsızlıktır. Kayıtsızlık, sayısal etkinlik veya etkisizliği gerekçe sayıp gücün sadece gövdeden veya kafa sayısından ibaret olduğu korkusuna kapılarak duyarsızlaşmaktır.

İşte bu bir ‘**gizli inkar**’dır. Önümüze açılan onurlu uğraşın imkânlarını ve müjdelenen sonuçlarını görmeyip, payımıza düşürülen şeytani oyunun parçasına takılmak. Bu, aptalca oyuncularla oyalanmak ve sadece kof ideolojik beslenmelerle iktidarı veya muhalefeti sürdürmek arzusudur. Görece ‘güç ilizyonu’nun vehmettirdiği iktidar oyunu veya sol literatürde ‘burjuvazinin ahırına girmek’ olarak tabir edilen ‘hastalıklı muhaliflik oyunu’nun kimine gına getiren, kimine de geviş getirtir bezginliği, oyalanması.

Sonuç iki türde karşımıza çıkmaktadır:

- Birincisi, arızî muhalefet gösterileri sonunda karşıtının kurumlarını meşrulaştırmak;
- İkincisi, iktidar imkânlarının dünyaya nizam vereceği kuruntusunu içselleştirmektir.

Her iki duyguyu ve olguyu ‘sağcılaşmak’ olarak da tanımlayabilirsiniz.

Hukuku ‘insanlık için insanlığın ortak değerleri’ ve ‘fıtrata uygunluk’ olarak kabul edenler, hastalıklı ve belirsiz muhalefet oyunu oynamayı onurlarına yediremezler. Bizim işimiz özgürlüklere yelken açmak olacaktır. Kimilerine baş döndürücü güzellik gibi gelen isyana benzer özgürlük

savaşı. Bu sonuç salt iktidar nimetleri ile de gerçekleşmez. Öyle olsaydı muhalefetten iktidara yerleşen güç düzenleri adaletin eşit dağıtıldığı ülkeler olurdu.

Özgürlük, özgürlüklere karşı savaş veren kurulu düzenin kurumlarına sistemli ve donanımlı muhalefettir. Kimliğimizi saklamadan, eğip bükmeden, kimliğimizle, bilgimizle, deneyimimizle ve hukuk misyonumuzla muhalefet. Özgürlüğümüzü gelecekteki ‘belirsiz kazançlarımıza (ütopyalarımıza)’ değil, geçmişteki ‘tarihi gerçekliğimize’, günün konumuna ve konumumuza endekslenmiş ‘gelecek tasavvurlarımıza (ütopyalarımıza)’ uyarlayacağız.

Makro düzeyde siyasi sistem, mikro düzeyde hukuk kurumları ve yönetimleri bizim üzerimizden politika üreterek kurumlarını ayakta tutmaya çalışıyorlarsa, bu kurumları ayakta tutan şiddeti, haksızlığı, hukuksuzluğu açığa çıkarmak, soluklu tasarımlarımızla özgürlüğü eylemsel boyutuna taşımak da bizim boynumuzun borcu olacaktır.

Eksik veya yanlış olan bir şey varsa, kimileri için duyarsızlık, kimileri için de ahlaki düşüklüktür. Bir başka tanımlamayla eksik ve yanlış olan, izzeti ve onuru Allah’ın ve zayıfların, kimse-sizlerin, çaresizlerin, mazlumların yanında değil güçlünün yanında aramak ‘nasipsizliği’ veya ‘daha kötü olmamak uğruna saf değiştirme ahmaklığı’dır.

Aslında hukukun yaygınlaştırılması için uğraş verenler, sadece insanlara bir şeyler öğretmek için yola çıkmamalıdır. Onlar kendi onurları için mücadele etmeli ve misyonlarının gereğini yerine getirmeye çalışmalıdırlar. Her şeyi dert etmeliler. İsrail tankları altında ezilen Filistinli çocukları, ABD jetlerinin bombalarıyla can veren Afgan veya Iraklıları, anaları, kardeşleri, işkence altında inleyenleri, F tipi mağdurlarını, AB kapılarına umut bağlayanları/umutları tükenenleri, özgürlükleri için zincirlerini parçalamaya çalışanları ve daha birçok olumsuzlukların yanı sıra nereden başlanması gerektiğini dert etmeliler. Amaçları küfrederek rahatlamak değil, fakat dövüşmeden insan kalabilmenin mümkün olmadığını da bilmeli ve bunu anlatmaya çalışmalıdırlar.

Düzenle düz olmak

İçinde yaşadığımız düzene teorik ve pratik anlamda uyumlu yurttaş olarak hayatı devam ettirmek elbette birçok avantaj sağlamaktadır. Üstelik bu hal insana imtiyaz da sağlar. Bir önemli avantajı da, artık sorumluluğu paylaşmış veya üstlenmiş bir iktidar vardır ve birçok işi yurttaşlar adına yapmaktadır. Düzenle sorunsuz bir yaşam sürüldüğünde, sistem içinde yaşanan gerçekler artık pek fazla ilgilendirmez. Nasıl olsa uyuşmazlıkların çözümü için bir siyasi iktidar belirlenmiştir. Dışardan etkilemeyle veya muhalefet ederek çözümün bir parçası olmaya çalışmak dışlanmayı, tecrit edilme-yi beraberinde getirecektir. O halde yapılacak iş, iktidar yapısı içinde veya çevresinde yer almaktır. Böylece bizzat yaratmadığınız sorunlardan sorumlu olmadığınız gibi bir düşünce ile yeni çıkacak sorunları bekler ve çözmeye çalışırsınız. Eski sorunlar sorumluluk alanınızın dışına çıkmıştır. Veya siz devralınan sorunları çözmek konusunda özgürsünüz.

Konformizm:

Genelde yanlış tanımlanan bir olgudur. Konfor içinde yaşamak olarak algılanır. Her halükarda konfor içinde yaşamayı da içerse, esas olarak **uyum** anlamına gelir. Sorgulamadan, uyum sağlayan, geleneklere ve ortama bağ/ım/lılık anlamındadır. İnsan Hakları mücadelesinde aktivistleri bekleyen önemli tehlikelerden biri konformizmdir. İmkânlar arttıkça, ortam ve ilişkiler zenginleştikçe çevremizin bizlerden beklentisi, kendileri gibi düşünmemiz ve yaşamamızdır. Bu bazen sınıf atlayarak, bazen de içinde bulunduğumuz sınıfın kuşatıcılığını aşmamak şeklinde tezahür etmektedir. İnsan hakları aktivistleri olarak çevremize baktığımızda her zaman bir avuç insan kaldığımızı görürüz. Ancak bizleri geleceğe umutla baktıran husus, **“ne zaman birileri insan hakları için yola çıkmışsa, diğerlerinin bu insanlara borçlandığı”**na dair inancımızdır. Bu inanç bizi konformizm hastalığından uzaklaştırır.

SON KARAR

–SORUMLU GELECEK KAYGISI– (Düşünsel ve Eylemsel Süreç İşçiliği)

Bu çalışma ile önerilen; kariyer, maddi birikim, yetki gibi tasalardan arınmış bir *‘süreç işçiliği’dir*. Bu öneri, tarihi gerçekliği en yüksek derecedeki olgulardan birini işaretliyor. Burada ayrıca farklı ve önemli argümanlar da ileri sürülebilir. Özellikle iletişim, teknolojinin kullanımı v.s. gibi. Teknik anlamdaki tüm önerilerin, konuya ilişkin **“düşünsel ve eylemsel süreç işçiliği”**nin kabulüne ve uygulama niyetine bağlı olduğunun bir kere daha altını çizmeliyiz.

Öyle bir süreç işçiliğidir ki önerilen; teknik ve teorik donanımı üst seviyede algılayabilen ve kuşanabilen, misyonu belirli, vizyonu tanımlı, bireysel ve toplumsal sorumluluklarla dertlenmiş, nihai adanmışlıkla yoğrulmuş inanç sahibi, tarihi gerçekliğe uyarlı bir geleceğe kilitlenmiş, kişilik yarılmasına tutulmamış, hayatı parçalı görmeyen, topyekûn mücadelenin parçası olan bir süreç işçiliğidir tanımlamaya çalıştığımız.

Böylesi zor görünümlü, fakat tüm gelecek kaygılarını elinin tersiyle itebilecek kadar mutluluk verici bir hazzın, özellikle gelişmiş bireyselliğimizin ve kurumsallığımızın desteklediği bir alt yapı çalışmasıyla oluşabileceğine işaret ediyoruz.

KAYNAKÇA

1. Akif EMRE. *“Toplum Mühendisliği Projesi Olarak Muhafazakârlık”*. Anlayış Dergisi, Sayı 9.
2. Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, Ankara: 1994, Savaş Yay.
3. Antohny SULLİVAN, *“Muhafazakârlık, Çoğulculuk ve İslâm”*. *Liberal Düşünce Dergisi*”, Sayı: 5.
4. Bahadır KURBANOĞLU, *“Bir Toplum Mühendisliği Projesi” ‘Avrupa İslâmı’*. Haksöz Dergisi, Sayı: 156.
5. Bassam TİBİ, PÖPORTAJ, http://www.turkishtime.org/18/20_5_tr.asp
6. Cihan ÖZPINAR, *“Manevi Asketizm’den Dünyevi Asketizme”*. <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/alintilar/215.pdf>
7. Eric HOFFER, *AKLIN MUHTERİS ÇAĞI*. İst: 2000, Ayışığı Kitapları.

8. Fahrettin ALTUN, “*AKP ve Muhafazakâr Demokrasi*”. Anlayış Dergisi, Sayı: 9.
9. Hidayet, Şefkatli TUKSAL, “*Bir Zamanlar Adanmıştık Hepimiz*”. Yeni Şafak, 26.10.1996.
10. İl Han ÖZAY, “*Devlet İdarî Rejim ve Yargısal Korunma*”, İstanbul: 1986, Filiz Kitabevi.
11. İlhan F. AKIN, *Temel Hak Ve Özgürlükler*,
12. Ioanna KUÇURADİ, “*Adalet Kavramı*”. Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, İst: 1997, Alkım Yay.
13. M. BALCI, “*Hukuk Mantığı*”, BİRİKİMLER –I-, İst. 2003.
<http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/47.pdf>
14. M. BALCI, “*Uyum Yasaları Analizleri*”, Umran Dergisi, Eylül – 2002.
<http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/raporlar/54.pdf>
15. M. BALCI, “*Kişilik Yarılmasına Uğramadan Hukuksal Pratik*”, BİRİKİMLER –I-, İst. 2003
<http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/92.pdf>
16. M. Semih GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* . İst. 1997. Beta Yay.
17. Mustafa AYDIN, “*Yoğunluğu Azaltılmış İslâm*”, , Umran Dergisi, Mart-115/2004.
18. Mustafa ÖZEL, “*Hem Milli Hem Evrensel Muhafazakâr Olunabilir mi?*”, Anlayış Dergisi, Sayı. 9.
19. Mustafa ŞEN, “*Yeni Cemaat*”, Bilim ve Düşünce Dergisi, Sayı : 2.
20. Necip Süleyman DOĞULU, “*Enstrümental Demokrasi*”, Gerçek Hayat Dergisi, Sayı. 174.
21. Ramazan ALTINTAŞ, “*Teolojik Sekülerleşme*”,
http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der61/004.htm
<http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/221.pdf>
22. Sertaç KAPTAN, “*Weber Sosyolojisi*”, <http://www.lisefelsefe.com/odevler/weber.htm>
23. Tanıl BORA, “*Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri*”, Toplum Bilim Dergisi, Sayı. 74.
24. Tanıl BORA, *TÜRK SAĞININ ÜÇ HALİ –Milliyetçilik – Muhafazakârlık – İslâmcılık*, İst. 1998, Birikim Yay.
25. *TÜRK CEZA KANUNU TASARISI HAKKINDA DEĞERLENDİRME VE ALTERNATİF TEKLİFLER*, Hukukçular Derneği, 2003
26. Vecdi ARAL, “*Hukuki Değer Olarak Adalet*”.
27. Vehbi HACIKADİROĞLU, “*Doğal Hukuk Sorunu*” HFSA. Sayı: 4.
28. Yalçın AKDOĞAN, “*Din – Devlet İlişkisi ve Cemaatlerin Yapısal Dönüşümü*”, Bilim ve Düşünce Dergisi, Sayı.1.
29. Yalçın AKDOĞAN, “*Elhamdülillah Muhafazakârlık*”, Bilim ve Düşünce Dergisi, Sayı.2.
30. Yalçın AKDOĞAN, “*Muhafazakâr Demokrasi*”, (Berat ÖZİPEK’ten intihalen), www.akparti.org.tr
31. Yıldırım CANOĞLU, “*Tevhid Dinine Karşı Bir Şirk Girişimi: “Pazar Tektanrıcılığı” ve Yeni Yeşil Kuşak*”, Umran Dergisi, Mart –115/2004.